

Osmanlı'da Nakîbu'l-Eşrâflık Müessesesi ve Nakîbu'l-Eşrâf Defterleri

■ *Ayhan IŞIK**

İslâm Devletlerinde Hz. Peygamber'in torunları olan seyyid ve şeriflerin doğum ve vefat kayıtlarını tutan ve onların her türlü işleriyle ilgilenen kurum, Nakîbü'l-Eşrâflık'tır. Bu kurumun idarecisi de Nakîbü'l-eşrâf'tır.

Ehl-i Beytten olanlara İslâmiyet'in her döneminde muhabbet beslenmiş ve kendilerine pek ziyade tazimde bulunulmuştur. Hz. Peygamber'in torunlarından Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerif; Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise seyyid denir. Evlâd-ı Resûl olan bu kıymetli insanlara Abbasiler, Memlûkler ve Selçuklular gibi İslâm devletlerinde hürmet gösterirdi. Osmanlı Devletinde de gösterilen hürmetin yanında, onlara ait işleri görmek için vazifeli memur tayin edilmiştir. Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurur: "Nimetleriyle sizi beslediği için Allah (c.c.)'ı sevin, beni de Allah sevgisi için sevin. Ehl-i Beytimi benim

İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi'nde bulunan
Nakîbü'l-eşraf defterlerinden birinin kapağı

* Arşiv, İstanbul Müftülüğü

sevgim için sevin.” Resûlullah’ın Ehl-i Beyt’ini severek büyük bir ecir ve sevaba nâil olma ümidi ve peygamber sevgisini kazanmanın Allah’ın sevgisini kazanmaya vesile olacağı anlayışından hareketle mü’minler, bu sevgiye yaklaşmaya vesile olacak her şeye ihtimam göstermişlerdir. Bu çaba, İslâm kurumlar tarihinde bu insanların haklarını koruma, adlarını, ailelerini, işlerini, evlatlarını ve yaşadıkları yerleri kaydetme, herhangi bir anlaşmazlık doğduğunda davalarına bakma, sicillerini tutma şeklinde bir kurum ihdası yönünde olmuştur.

Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine gelen seyyidler bulundukları bölgelerde huzur ve sükûn kaynağı, manevî bir otorite olarak görülürlerdi. Halka örnek teşkil etmelerinden dolayı, meslekî tercihlerinden evlenmelerine kadar her hususa dikkat edilirdi. Seyyidler, halk arasında belli olmaları için yeşil sarık sararlardı. Bir seyyid ancak Şeyhü'l-İslâm olduğunda yeşil sarığını çıkarıp, Şeyhü'l-İslâmlık makamına mahsus beyaz sarık sarabilirdi.

Seyyid ve şeriflerden herhangi biri, cezayı hak edecek bir suç işlediğinde kabahati sabit olan seyyidler İstanbul’da Nakîbu’l-eşrâf, taşrada ise Nakîbü’l-eşrâf kaymakamları tarafından cezaya çarptırılırdı. Nakîbu’l-eşrâf konaklarında kabahatlıların cezalandırılması için ayrı bir yer olduğundan, suçlu ve borçlu olanlar burada hapsolunurdu. Suç işleyip hapse atılan bir seyyid cezasını çektiğinde Nakîbü’l-eşrâf ve şahitlerin huzurunda, bir daha kabahat işlemeyeceğine dair söz verir ve ardından serbest bırakılırdı. Böylece soylarının şahsi kabahatler sebebiyle rencide edilmemesine dikkat edilir, hatta had’ cezası uygulanacaksa önce başlarındaki seyyidlik nişânesi olan yeşil sarık alınır ve sonra cezası infaz edilerek yeşil sarığı iade olunurdu.

Nakîbu’l-eşrâflar tarafından Hz. Peygamber’in soyundan gelenlerin ellerine Siyâdet Beratı denilen ve o soya mensubiyetini gösteren bir hüccet verilirdi. Bu hüccetlerin bir sureti de Nakîbu’l-eşrâflar tarafından tutulan defterlere kaydedilirdi.

Osmanlılar döneminde bu seyyidlere düzenli maaş ödenir, askerlikten muaf tutulur ve kendilerinden vergi alınmazdı. Seyyid ve şerîflerin imtiyazlı durumları, Osmanlı tarihinin bütün dönemlerinde, bu sınıfa dâhil olmak ve mali ayrıcalıklardan kolaylıkla yararlanmak isteyen muhtelif şahısların suistimallerine sahne olmuştur. Bu suistimalerin en yaygın olanı, sahte şahitler vasıtasıyla Nakîbu’l-eşrâf kaymakamlarından siyâdet hücceti almak veya sahte siyâdet hücceti düzenlemektir.

Yıldırım Beyazıd zamanında seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulması, suç işlediklerinde yargılanıp cezalandırılması gibi muameleler için 1400 tarihinde Nakîbü’l-eşrâflık makamı, Nâzır-ı Sâdât ismiyle ihdas edilmiştir. İlk defa Seyid Ali Natta isimli bir

zat seyyid ve şeriflerin işlerini düzenlemekle görevlendirilmiş, Seyyid Ali Natta'dan sonra yerine oğlu Seyyid Zeynelabidin tayin edilmiş ve ölünceye kadar da bu görevde bulunmuştur. Seyyid Zeynelabidin'den sonra, Fatih Sultan Mehmet yeni bir nazır tayin etmeyerek görevi lağvetmiştir. Bir süre kesintiye uğradıktan sonra II. Beyazid zamanında, Seyyid Mahmud Nakîbü'l-eşrâf ünvanı ile seyyid ve şeriflerin başkanı seçilmiştir. Emir Mahmud nâzır-ı sâdât tabiri yerine Arap memleketlerinde olduğu gibi unvanının tayin menşurunda Nakîbü'l-eşrâf yazılmasını istemiş ve Emir Mahmud'la ilk defa bu unvan kullanılmıştır. İlk dönemlerde Nakîbü'l-eşrâf olmak için mutlaka yüksek derecede ulemâya mensup olmak gerekmezdi. 18. yüzyıldan itibaren seyyid veya şerif olup da, İstanbul kadısı ve kazasker olanlardan emekliye ayrılan zâtlar, Nakîbü'l-eşrâf tayin edilmeye başlandı. Bu vazifeye yeni tayin edilecek zat, Bâb-ı Âli'ye davet edilir, burada sadrazam tarafından ayakta karşılanır, kahve, gülsuyu ve buhur ikram edildikten sonra memuriyeti ilan edilir ve berati kendisine takdim edilirdi.

Nakîbü'l-eşrâfların resmî ikamet mahalleri olmadığı için, işlerini konaklarında yürütürlerdi. Ağa kapısının Şeyhülislâmlığa tahsisinden bir müddet sonra burada görev yapmaya başlamışlar, Sultan II. Abdülhamid Han döneminde ise ikametleri için Yıldız civarında bir konak tahsis edilmiştir. Nakîbü'l-eşrâfların önceleri kalabalık bir kalem heyeti varken son dönemlerde maiyetinde 1000 kuruş aylıklı bir kâtip görev yapmaktaydı.

İlmiye sınıfından olan seyyidlere verilen Nakîbü'l-eşrâflık, Osmanlı devlet teşrifatında yüksek bir mevkiye sahipti. Hatta Nakîbü'l-eşrâflar, ilmiye sınıfının en yüksek rütbelileri ile eşdeğer tutulurdu. Padişah cüluslarında duâ etmede ve bayram tebriklerinde de öncelik yine onlarındı. Nakîbü'l-eşrâflar, ilmiye ve idarenin en büyük fertleri içinde Hırka-i Şerîf ziyaretlerine de katılırlardı. Her yıl Peygamber (s.a.v)'in doğum gününü kutlama münasebetiyle Sultan Ahmet Camii'nde yapılması âdet olan Mevlid Cemiyetine, Sadrazamın mektupla daveti üzerine katılırlardı. Mahfil-i Hümayûn'un altında veya sağında yeşil perdeli, kendilerine has mekanda mevlidi dinlerlerdi. Devlet idaresi ile ilgisi olmadığı halde Nakîbü'l-eşrâfların katıldığı bu törenlerde Nakîbü'l-eşrâf'a ve seyyidlere olan tazim açıkça görülmektedir.

Ordu sefere çıktığı zaman Nakîb Efendi, beraberinde seyyid ve şerîfleri de götürürdü. Savaş sırasında seyyidler Sancak-ı Şerîf altında tekbîr ve salavât-ı şerîfe getirirlerdi. Böylece seferde imamlik vazifesini îfâ ederler ve ordunun muzaffer olması için de duâ ederlerdi.

Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine gelen seyyidler bulundukları bölgelerde huzur ve sükûn kaynağı, manevî bir otorite olarak görülürlendi. Halka örnek teşkil etmelerinden dolayı, meslekî tercihlerinden evlenmelerine kadar her hususa dikkat edilirdi.

Nakîbü'l Eşrâf Defterleri

Ey muhafız bu dolap içre ne var bilesin
Toplamışlar Hz. Peygamber'in silsilesin
Yüzlerini süresin, tozlarını hem silesin
Sakinup terk-i edepten yemiyesin sillesin
Safha-i evrakını elin ile pak düresin
Ayn-ı kevsermiş meğer, feyzanını bak göresin
Şer'înin mahzenine muhteremâne giresin
Ola kim, matlab ve me'mûline nâgâh iresin.¹

Sâdât silsilenâmelerinin, Seyyid Mahmud'un Nakîbü'l-eşrâf olmasından sonra nakîb cerideleri'ne kaydedilmeye başlandığı bilinmektedir. İstanbul Müftülüğü Meşîhat Arşivi'nde toplam 39 adet Nakîbü'l-eşrâf defteri mevcuttur.

Meşîhat Arşivi'ndeki ilk iki Nakîbü'l-eşrâf defteri Seyyid Mahmud'dan sonra Nakîbü'l-eşrâf olan Muhterem Efendi'ye ait olup hicri 942 ve 984 tarihlerini taşımaktadır. Bu defterlerde, seyyid ve şerîfler isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmış olup harf başlangıcı harfû'l-elif şeklinde kırmızı hatla yazılmıştır. Her harfin sonunda kaç seyyid olduğu belirtiltikten sonra "ye" harfinin sonunda cem'an 352 yazılarak toplam seyyid adedi gösterilmiştir.

3 ve 4 numaralı defterler Mâ'lûl-zâde Efendiye ait olup, üç numaralı defterin 1b varağında Şeyhü'l-İslâm Yahya Efendi'nin, ancak baba tarafından seyyid veya şerif olanların yeşil sarık sarabilecekleri-

1. Nemekâhu Abdülkadir. Muharrem 1368. Şer'î siciller arşivinde, Nakîbü'l-eşâf defterlerinin de muhafaza edildiği bir numaralı salonda asılı olan levhada, arşivde görev yapacak personele ikaz niteliğinde bu ifadeler yer almaktadır.

Sultan III.Murat'ın oğlunun sünnet töreninde seyyid ve şeriflerin tören alanından geçişlerini gösteren minyatür. (1582 Surnâme-i Humayûn, Nurhan Atasoy)

ne dair fetvası kayıtlıdır. Bu defterde seyyid ve şerifler için düzenlenmiş siyâdet hüccetlerinin suretleri kayıtlı bulunmaktadır. Hüccet içerisinde seyyid ve şeriflerin isimlerinin kolay bulunması için üzeri kırmızı çizgiyle çizilmiştir. Dördüncü defter ilk iki defter gibi alfabetik isim listesi şeklinde düzenlenmiştir.

5 ve 6. defterler, beşinci Nakîbü'l-eşrâf Seyyid Mirzâ Mahmud Efendi'ye ait olup 993-994 tarihlerini kapsamaktadır. Bu defterde Farsça hüccet kayıtlarının yanı sıra Osmanlıca kayıtlar da mevcuttur. Beşinci defterin 36a varlığında: Hasan bin Seyyid Mustafa bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmud el-Edirnevî isimli bir şahsın Hz. Fatıma (r.a.)'ya baba tarafından nesebi muttasıl olduğu, fakat önceki Nakîbu'l-eşrâf tarafından sâdât defterine kaydedilmediği için; sâdât çavuşları tarafından seyyidin yeşil sarığına mâni olunmaması için deftere kaydedildiği ve kendisine siyâdet beratı verildiği kayıtlıdır. Bu kayıttan da anlaşıldığına göre seyyid ve şerifleri toplumda kollayan sâdât

çavuşları vardır. Bu soya mensup olmadığı halde yeşil sarık saranları tespit etmekte ve onları böyle davranmaktan men etmektedir.

7 ve 8. defterler seyyidler için düzenlenmiş siyâdet hüccetlerini ihtiva etmektedir. Hüccet içerisinde geçen seyyid isimlerinin üzeri kırmızıyla çizilmiş ve her varlığın kenarına isimler kırmızıyla yazılmıştır. Defterde diğer Nakîbü'l-eşrâfların defterlerinden de kayıtlar mevcuttur.

9. defter hicrî 1010-1013 tarihlerini kapsayan, Yavuz Efendi adıyla meşhur Merhum es-Seyyid Mehmed Efendi ve Abdülkâdir Efendi'nin müşterek defterleridir. Bu defterde de aynı şekilde seyyidler için düzenlenmiş siyâdet hüccetleri kayıtlıdır. Defterin 82b varlığında seyyid veya şerif olmadığı halde başına yeşil sarık sarıp halk arasında dolaşan ve seyyidlikten istifade etmeye çalışan bir kişinin,

Sultan III.Murat'ın oğlunun sünnet töreninde seyyid ve şeriflerin tören alanından geçişlerini gösteren minyatür. (1582 Surnâme-i Humayûn, Nurhan Atasoy)

Nakîbü'l -eşrâfın huzuruna getirilmesi ve bu davranışından men ettirilmesi ile ilgili kayıt yer almaktadır. Yine aynı varaktaki diğer bir kayıt ise, seyyid olduğu halde suç işlemiş ve hapse atılmış bir kişinin bir daha suç işlemeyeceğine dair yemin ederek kefaletle serbest bırakıldığını göstermektedir.

10 ve 11. defterde, siyâdet hüccetlerinin yanı sıra alfabetik olarak düzenlenmiş seyyid silsileleri de kayıtlıdır. Defterdeki her hüccete müteselsil bir numara verilmiş, alfabetik sıra üzerinde her seyyidin adı hangi hüccette geçiyorsa o numara alfabetik silsile üzerine de kaydedilmiştir. Seyyid isimleri hüccetlerle irtibatlandırılmış ve istifa-de kolaylaşmıştır. 11. defterin 54 ve 56. varaklarında, Nakîbu'l-eşrâf Şerîf Efendi kendi hayatını, Nakîbü'l-eşrâf seçilmesini ve şeceresini vermiştir.

12. defter isim listesi şeklinde hazırlanan defterlerin sonuncusu olup, Şerîf Efendi, Allâme Efendi, Yunus Efendi, Ankaravî Efendi ve oğlunun müşterek icmâl defteridir. Defterde, her Nakîbü'l-eşrâf için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bir sayfa 16 kareye bölünmüş ve her kareye bir silsile gelecek şekilde seyyidlerin isimleri yazılmıştır. Silsilelerin üzerinde ismin hangi hüccette geçtiğini bulabilmek için de hüccet numarası verilmiştir. Kimi silsilelerin altında tarih de verilmiş olup genel olarak 1034 tarihlidir.

14. defter bir icmal ve teftiş defteri olup, defterde Seyyidlerin silsileleri, hangi hüccete göre seyyidliğine karar verildiği ve nerede ikamet ettiği kayıtlıdır. 15. defterden 18. deftere kadar olanlar (hicrî 1045–1059 tarihleri) yine siyâdet hüccetlerini ihtiva etmektedir.

19. defter, Kudsî-zâde Efendiye ait olup hicri 1070–1082 tarihlerini kapsamaktadır. Bu defter Rumeli'de mevcut seyyid ve şeriflerin teftişine aittir. Silistre ve Niğbolu sâdâtı Edirne'ye davet olunmuş ve hüccetleri tetkik edilerek deftere kaydedilmiştir. 20 numaralı defter 1096-1150 tarihli Kudsî-zâde Efendi, Hoca-zâde Es-seyyid Osman Efendi ve Hoca-zâde Es-seyyid Ömer Efendi'nin müşterek hüccet defterleridir.

21-23. defterler aynı şekilde siyâdet hüccetlerini ihtiva etmektedir. 22. defterin ilk sayfasında seyyid olmadığı halde başına yeşil sarık saran ve halk arasında böyle dolaşp seyyidlikten istifade etmek isteyen ne gerekeceğini belirten bir fetva kayıtlıdır. 23 numaralı defterde hüccet kayıtlarının yanı sıra, seyyidlikleri anne tarafından olanların siyâdet hüccetlerinin iptal edildiğini gösteren kayıtlar da vardır.

25. defter hicri 914-1190 tarihlerini kapsayan Hoca-zâde Osman Efendi'nin Anadolu ve Rumeli teftiş defteridir. Defterde alfabetik yer isimlerine göre seyyidlerin teftişi yer almaktadır. Defterin başında İstanbul ve Bilâd-ı Selâse seyyid ve şeriflerine ait kayıtlar da mevcuttur. 27. defter Esad-zâde Efendi ve 28. defter Emir Câfer Efendi'ye ait olup üzerlerinde tarih mevcut değildir. Bu iki defter Sivas, Amasya ve Çorum teftiş defteridir.

Nakîbü'l-eşrâf defterlerinin 32. si bir icmal defteri olarak düzenlenmiştir. Defterin dış kapağında "Birinci Nakîbüleşraf Muhterem Efendi hazretlerinden Nakîbü'l-eşrâf Ca'fer Efendi Hazretlerine gelince 18 Nakîbü'l-eşrâf defterinden menkul defterdir ğa-fera lehüm" ve "Tatbik mühürleri bu defterdedir." kaydı vardır. Defterde seyyidlerin isimleri alfabetik olarak düzenlenmiş olup, Nakîbü'l-eşrâflara ait mühür tatbikleri de defterin sonundadır. Yine bu defterin 181a varağında, Nakîbü'l-eşrâf defterlerin sayısı ve muhafaza edildiği yer hakkında bilgiler yer almaktadır.

34. defter 1294-1322 tarihleri arasında Nakîbü'l-eşrâf kaim-i kaymakamlıklarına tayin veya ibkâ edilen kişilerin isimleri, tayin mahalleri ve tarihlerini göstermektedir. 35 ve 36. defterler Osmanlı'nın son Nakîbü'l-eşrâflarından, es-Seyyid Muhammed Ali Rıza bin Emin el-Hasenî'ye ait olup; vilayet ve sancaklara göre Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlarının tayin ve taltiflerini gösteren defterlerdir. Bu defterlerde tayin ve taltif durumu geniş olarak ele alınmıştır. Sahife başlarına şehir adı yazılarak tanzim edilen defterde Nakîbü'l-eşrâf kaymakamlığı yapanların tayinleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Tayin edilen veya azli gerekenlerin ne sebeple tayin ve azl edildikleri, İstanbul Nakîbi elinde bulunan bu defterlerde kayıtlıdır. Geri kalan son üç defter Nakîbü'l-eşraflığa gelen ve Nakîbü'l-eşraflıktan yazılan tahrirat ve tezkirelerin kayıt defteridir.

Bu defter serisi İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilmekte olup, tamamı dijital ortama aktarılmış yerli ve yabancı araştırmacılarının hizmetine sunulmuştur.

Kaynakça:

1. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Nakîbü'l-eşrâf defterleri*, 1-39.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnü'l-Emin Tasnifi Vesikalarından*, Ensab, no: 3-27.
3. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK. Basımevi, Ankara, 1998,
4. Sarıçık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-eşrâflık Müessesesi*, TTK. Basımevi, Ankara, 2003.
5. Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
6. Aydın, Bilgin, *Meşihat Arşivinde Muhafaza Edilen Nakîbü'l-eşrâf Defterleri*, Türklük Araştırmaları Degisi-10, İstanbul, 2001.